

מצות ישוב ארץ ישראל

א. הקדמה

איתא במדרש (תנחומא קדושים), כשם שהטבור הזה נתון באמצע האיש, כך ארץ ישראל נתונה באמצע העולם שנאמר (יחזקאל לח) יושבי על טבור הארץ. וממנה משתיתו של עולם יוצא ... ארץ ישראל יושבת באמצעיתו של עולם.... ארץ ישראל היא המרכז של כל העולם. ממנה, כביכול, הקב"ה זן, ומפרנס, ומשגיח על כל העולם. כל התורה, מראשיתה ועד סופה, מימות אברהם אבינו עד ימי משה רבינו, מדברת בחשיבות ארץ ישראל. עלינו לחקור, איפוא, מה הדין בזה? לגבי ישיבה בא"י: האם יש מצוה מחוייבת, שחל על כל או"א מאיתנו לעלות לא"י אפילו לפני ביאת המשיח, או לא? ואם יש מצוה, מה ההצדקה לכל בני הגולה שגרו וגרים בכל תפוצות העולם בכל דור ודור? ועוד, מהו הבסיס של שיטת הרבי דסטמאר ודעימיה שמתנגדים למדינה?

ב. שיטת הרמב"ן והרמב"ם - האם יש מצוה

שיטת הרמב"ן: כתוב בפר' מסעי (לג:נ-נג), וידבר ה' אל משה בערבות מואב על ירדן ירחו לאמר.... כי אתם עוברים את הירדן אל ארץ כנען. והורשתם את כל יישי הארץ מפניכם ... והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה. רש"י על אתר מפרש שהורשת הארץ היא רק תנאי בישיבה. אם 'והורשתם אותה מיושביה', אז "וישבתם בה" - תוכלו להתקיים בה. " אבל הרמב"ן (שם) מציע שיטתו המפורסמת שמצות ישוב א"י היא א' מתרי"ג מצות, וז"ל: על דעת זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ וירשו אותה כי הוא נתנה להם, ולא ימאסו בנחלת ה', ואילו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנאר או ארץ אשור וזולתן ולהתישב שם, יעברו על מצות ה' ... בכאן נצטוונו במצוה הזו, כי הכתוב הזה היא מצות עשה, ויחזיר המצוה הזו במקומות רבים.... הרמב"ן סובר שיש מ"ע של ישוב א"י, ושיש הרבה חלקים למצוה: מצות ישיבה, מצות כיבוש, לא למאס בנחלת ד', ולא לכבוש ארץ אחרת חוץ מארץ ישראל. הרמב"ן בס' המצות (עשה ד' ששכח אותן הרב) מוסיף עוד כמה חלקים למצוה, וז"ל: מצות רביעית שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה ... הוראה שהיתה מצוה לא יעוד והבטחה ... הרי נצטוונו בכיבוש בכל הדורות ... אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה. הרמב"ן מוסיף כאן שאסור לנו לעזוב את הארץ ביד שאר אומה"ע וגם שלא לעזוב את הארץ לשממה. ולבסוף, הוא מכריע שמצוה זו שייכת לדורות. [1]

שיטת הרמב"ם: השאלה שהרבה דיו נשפך עליה היא למה הרמב"ם לא מנה מצות ישוב ארץ ישראל. המגילת אסתר (שם) אומר בפשטות שהסיבה היא שהמצוה אינה נוהגת לדורות, והרמב"ם מנה רק המצות שנוהגות לדורות. וז"ל המג"א, ונראה לי כי מה שלא מנאה הרב הוא לפי שמצות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה רק בימי משה ויהושע ודוד וכל זמן שלא גלו מארצם אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצוה זו נוהגת לדורות עד עת בא המשיח....

המג"א מבסס את שיטתו על גמ' כתובות (קיא). שדנה בג' שבועות, ונדבר על זה בהמשך. אע"פ שפשוט להמג"א שלהרמב"ם אין מצוה בזה"ז, הרבה מן האחרונים אמרו שזה א"א להיות. ואם נסתכל בכמה וכמה מקורות אחרים, נראה בעליל שהרמב"ם כן סובר שמצות ישוב א"י קיימת בזה"ז: א. "אמר האיש לעלות לארץ ישראל והיא אינו רוצה, תצא בלא כתובה. אמרה היא לעלות והוא אינו רוצה יוציא ויתן כתובה" (הל' אישות יג:כ). כפיית גירושין בגלל חוסר רצון לעלות ארצה מורה שיש מצוה גם היום. [2]

ב. אותו דין של כפיית גירושין קיים לגבי שחרור עבדים, והרמב"ם מוסיף "ודין זה בכל זמן אפילו בזה"ז שהארץ ביד עכו"ם" (הל' עבדים ח:ט).

ג. "הלוקח בית בארץ ישראל מן הגוי מותר לו לומר לגוי לכתוב לו שטר בשבת שאמירה לגוי בשבת אסורה מדבריהם ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזרו בדבר זה" (הל' שבת ו:יא). [3]

ד. הרמב"ם מצטט רשימה שלימה של אגדות על החשיבות של ישוב ארץ ישראל. "אסור לצאת מארץ ישראל לחו"ל לעולם ... גדולי חכמים היו מנשקים על תחומי ארץ ישראל ומנשקין אבניה ... כל השוכן בארץ ישראל, עונותיו מחולין וכו'" (הל' מלכים ה:ט-יב). בגלל שהמשנה תורה היא ספר הלכה, מוכרחים אנו לומר שהרמב"ם ראה בסיס לכל האגדות האלו במצות ישוב ארץ ישראל.

ה. הרמב"ם סובר (דלא כהרמב"ן שם) שמצות קידוש החדש צריכה יהודים בארץ ישראל, וז"ל: וכאן שורש גדול מאד משרשי האמונה לא ידעהו ולא יתבונן במקומו אלא מי שדעתו עמוקה. וזה שהיותנו היום בחו"ל, מונים במלאכת העבור שבידינו ואומרים שזה היום ראש חדש וזה היום יום טוב לא מפני חשבוננו נקבעהו יו"ט בשום פנים אלא מפני שב"ד הגדול שבארץ ישראל כבר קבעוהו זה היום ר"ח או יו"ט ...

ועיין שם באריכות (עשה קנ"ג, מצ' קידוש החדש). אם יישוב ארץ ישראל תופסת מקום כל כך מרכזי בעולם ההלכה, א"א שאין מצוה לגור בארץ. [4]

מכל המקורות שציטטנו, נראה שצריך לומר שהרמב"ם באמת סובר שיש מצות ישוב ארץ ישראל אפילו בזה"ז.

ג. שיטת הרמב"ם - למה לא מנה מצות ישוב ארץ ישראל

הרבה שאלו על המג"א שגם קרבנות אינם נוהגות בזה"ז, אבל הרמב"ם עדיין מנה אותם. הבעל מנחת אלעזר (היב ד"ה ונפלאתי) חידש שהרמב"ם מנה הקרבת קרבנות, כי לעתיד לבוא, המצוה תחזור למה שהיה בזמן ביהמ"ק, אבל ישוב וכיבוש א"י יהיו באופן אחרת ממה שהיו, כי מלך המשיח יבוא ויגאלנו בדרך נס ולכן הרמב"ם לא מנה אותו. [5]

רוב האחרונים דחו שיטת המגילת אסתר; בגלל זה, הוצרכו לתת סיבות אחרות למה הרמב"ם לא מנה המצוה בתרי"ג מצות שלו.

כמה מאחרונים [שדי חמד (מערכת א"י בשם כנה"ג, יו"ד ס' רל"ג), אחרונים בשם ס' פאת השלחן, ודלא כאגרות משה (יו"ד ג:קכב)] אמרו שאולי הרמב"ם סובר שהמצוה דרבנן, ולשיטתו לא מונים מצות דרבנן במנין תרי"ג המצות. אבל קשה להבין כל המקורות שהבאנו בחלק ב' על פי הנחה זו.

ר' משה פיינשטיין (אג"מ אב"ע א:קב), הגרי"ד סולוביצ'יק (ס' מפניני הרב עמ' ט'), והג"ר אהרן סולוביצ'יק (תורה שבעל פה תש"ל, עמ' מ"ג) כולם נתנו הצעה אחרת. הרמב"ם סובר שיש מצוה בזה"ז מצוה קיומית ולא מצוה חיובית. וז"ל האג"מ,

ובדבר שאלתך אם יש מצוה עכשיו לדור בארץ ישראל ... הנה רוב הפוסקים סברי דהוא מצוה. אבל פשוט שאין זה בזה"ז מצוה חיובית שעל הגוף דא"כ היה ממילא נמצא שאסור לדור בחו"ל משום שעובר על עשה כמו מי שילבש בגד של ד' כנפות בלא צצית ... ולא הוזכר איסור אלא על הדר בא"י שאסור לצאת ע"מ לשכון בחו"ל ... ואם היה איסור גם לאנשי חו"ל, הוה ליה לרמב"ם לומר סתם אסור לשכון בחו"ל ... אבל מצד העשה אינה חיובית אלא כשדר שם מקיים מצוה.

לפי דברים אלו מובן למה הרמב"ם לא מנה ישוב א"י, כי הרמב"ם מנה רק מצוות חיוביות, ולא מצוות קיומיות. (הגר"א סולוביצקי בפירושו מקשר רעיון של מצוה קיומית לבעיה של מנין המצוות.) גישה אחרת בשיטת הרמב"ם היא שהרמב"ם באמת מנה מצוות ישוב ארץ ישראל, אבל הוא כלל אותו במסגרת מצוה אחרת. ויש לנו (לפחות) ג' אפשרויות בתוך איזה מצוה הוא כלל אותה.

א. האבני נזר (שו"ת יו"ד סי' תנ"ד באריכות) מצטט סי' מעיין החכמה שאומר שאולי הרמב"ם כלל אותו בתוך מצוות החרם תחרימם (מצ' קפ"ז), המצוה להוריש את כל ז' עממים שבארץ ישראל. האבני נזר מפרש שבכל פעם שיש ב' מצוות שהם מהווים תהליך אחד כי מצוה א' מאפשרת קיום מצוה ב', אין למנותם לשתי מצוות. לדוגמא, בנין בהמ"ק ובנין ארון וכפורת, הרמב"ם מנה רק מצוה א' (עשה ל"ג), כי כל תכלית בנין בהמ"ק היא בנין ארון וכפורת, כדי שתשרה שכינת הקב"ה עלינו, וכמו כן כאן, כל תכלית הורשת ז' עממים היא כדי שנוכל לשבת שמה יוצא שישב ארץ ישראל היא התכלית של מצוות החרם תחרימם, ואינו ראוי לימנות במנין התרי"ג. [6]

ב. מו"ר הר"צ שכטר (ס' בעקבי הצאן, עמ' ר"ב) מציע שאולי הרמב"ם כלל אותו בתוך מצוות מינוי מלך. וז"ל,

דבפשוטו נראה דהעמדת מלך לאו דוקא הוא, אלא עיקרה של מצוה זו היינו הקמת ממשלת היהודים, ולא נסתפק במה שאנו דרים שמה, ונעזוב את הממשלה ביד זולתינו....

עיינן שם. ולפי זה, הקמת ממשלת היהודים היא מצוות ישוב ארץ ישראל. ובכן, הרמב"ם באמת מנה את זה כמצוה, וקושיא מעיקרא ליתא. [7]

ג. הרב שאול ישראלי (ס' ארץ חמדה, ספר א', שער א', עמ' ל"ג) מחדש אפשרות שלישית, שהרמב"ם כלל מצוות ישוב א"י בתוך מצוות ברכת המזון. חייבים להזכיר שבח הארץ בתוך בהמ"ז, והלכה זו לעיכובא (רמב"ם ברכות ב:ג). אם כן, מכלל לאו אתה שומע הן, שאסור לנו להיות כפוי טובה ולזלזל במתנת ה', וז"ל, ופשוט שתנאי ראשון להכרת טובה זו הוא שלא ימאסו בארץ וישמחו בשיבתה. כי הבוחר לו לישבתו ארצות חו"ל, הרי הוא מגלה במעשה שהוא מואס בנחלת ה' ואינו מודה ואינו מכיר בסגולותיה המיוחדות אשר עליהן דיברה תורה ואשר הפליגו בהם חז"ל ... כי איך יתכן לומר שהוא מודה במעלות הארץ ומודה לה' על נחלה זו, והוא מואס בה בפועל וממאן לשבת בה ... ובזה מתורצת שיטת הרמב"ם ולא קשה מכל אותן הוכחות שהביא הרמב"ם, שאמנם מצוה מה"ת ישנה, אולם לא בתור מצוות עשה מיוחדת....

לפי דברי רב ישראלי, ההנחה של מצוות בהמ"ז היא מצוות ישוב ארץ ישראל והגעגועים לדור בה. בלי זה, אין תוכנו כבורנו כשאומרים בהמ"ז.

בסיכום, הזכרנו כמה גישות איך לפרש למה הרמב"ם לא מנה מצוות ישוב א"י בתוך מנין המצוות שלו. המג"א סובר שהיא אינה נוהגת בזה"ז, ואחרים אומרים שלדעת הרמב"ם מצוה זו רק מדרבנן. ר' משה ודעימיה סוברים שהיא מצוה קיומית ולא חיובית. ואחרונים אחרים סוברים שהרמב"ם כלל מצוה זו בתוך מצוה אחרת - או החרם תחרימם, או העמדת מלך, או בהמ"ז. בכל אופן, כמעט כל המפרשים סוברים שבין להרמב"ם ובין להרמב"ם, יש מצוה הקיימת בזה"ז לדור בארץ ישראל.

ד. הצעת גדולי ראשונים ואחרונים איך רוב בני גרים בחו"ל

איך רוב יהודים בדורי דורות גרו וגרים בחו"ל? איך זה מותר, ואיך אנחנו יכולים להצדיק אותם, בלי להגיד שאין מצוה חיובית בזה"ז?

א. השאלה הזאת שאל מלך הכוזרים את החבר (מאמר שני, אות כ"ג), וז"ל, אם כן הלוא עובר אתה על מצוה המחייבת לפי תורתך אם אינך עולה אל המקום ההוא ואינך עושהו בית חייך ומותך ... א"כ איך כרעתך והשתחיתך נכחה כי אם מעשה צביעות או עבודה שאין עמה כונה. והנה אבותכם הראשונים היו בוחרים לדור בה יותר מכלל משכנותם והעדיפו היות גרים בה מהיות אזרחים במקומותם - אם כי אותה שעה לא היתה השכינה שוכנת בה ולא נגלית שם. כי היתה אז הארץ מלאה זמה וזמה ועבודה זרה, בכל זאת לא התאוו כי אם להדבק בה....

אע"פ שלכל השאלות ששאל מלך הכוזרים, החבר יכל לענות לו תשובה שלמה, כאן לא היתה שום הצדקה: אכן מצאת מקום חרפתי ... עכשיו שאין הדבר כן, אין הדברים שאנו אומרים בתפילתינו ... 'המחזיר שכינתו לציון' וכדומה כי אם כדבור התכי וכצפוף הזרזיר, כי בלא כונת הלב אנו אומרים דברים אלה או דומיהם - כאשר העירות בצדק, שר הכוזרים.

ואכן, הגישה הראשונה היא שאין שום הצדקה לתושבי גלות. אנחנו שרויים בעון כל יום. [8] ב. גישה שנייה לבעייתנו היא גישה המפורסמת של ר' חיים כהן [הובא בתוס' (כתובות קי:)], [9] וז"ל, והיה אומר ר' חיים דעכשיו אינו מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליזהר בהם ולעמוד עליהם.

לפי ר' חיים, המצוה כל כך קשה לנו לקיים, ובכן אנחנו פטורים. רוב האחרונים לא קבלו שיטת ר' חיים. המהרי"ט (שו"ת ח"ב סי' כ"ח) מתמה למה המצוה כל כך קשה לקיים - מי שירצה לקנות קרקע בא"י יכול לקיים כל מ"ע כגון לקט שכחה ופאה וכו', ומי יעכב על ידו. גם בפתחי תשובה (אבה"ע סי' ע"ה סק"ו) מסיק שכל הפוסקים ראשונים ואחרונים "ודאי דלא ס"ל הא דר"ח כהן." [10]

ג. פתרון אחר נמצא בדברי תרומת הדשן (פסקים סי' פח). שם הוא מדבר גם בשבחו של ארץ ישראל וירושלים, וגם במסירות נפש של אנשים שגרים שמה. לבסוף הוא כותב נקודה אחת חשובה ביותר, וז"ל, לכן כל איש ישער בעצמו בהשגת גופו וממנו, באיזה דרך יוכל לעמוד ביראת השם, ובשמור מצותיו כי זה כל האדם, עכ"ל. התה"ד סובר שכל או"א מבנ"י צריך לעשות חשבון הנפש בעצמו, ולהכריע באיזה מקום בעולם הוא יהיה עבד ה' הגדול ביותר. [11]

ד. שיטה רביעית היא שיטת האבני נזר (שו"ת יו"ד סי' תנ"ד אות יד-יח). האבני נזר מבסס את שיטתו על שיטת הרמב"ן (עי' לעיל הע' 1). הרמב"ן סובר שיש השגחה מיוחדת בארץ ישראל, לעומת שאר ארצות בעולם. בכל הארצות, הקב"ה נותן לשר הארץ למשול על כל ארץ וארץ, להשגיח על כל צרכיה, ולפרנס את כל תושביה; משא"כ בא"י, "תמיד עיני ה' אלקיך בה מרשית השנה עד אחרית שנה" (דברים יא:יב), הקב"ה בכבודו ובעצמו משגיח ומפרנס את תושבי הארץ. לפי זה, אומר האבנ"ז, מי שיעלה לארץ ישראל, אבל כל הפרנסה שלו תבוא מחו"ל, חסר לו מצות ישוב ארץ ישראל. כל המצוה להיות ניזון בדרך ישיר מהקב"ה ולא רק לגור שמה באופן פיזי. וז"ל, הדרימ בא"י ומתפרנסים ממעות חו"ל, לענ"ד שממעטים המצוה ואינו ברור כלל אם יקיימו המצוה, עכ"ל. ומזה הסיבה, אומר האבני נזר, גדולי החסידות לא עלו לא"י, שהם יצטרכו להתפרנס ממעות חו"ל, ועדיף להם להישאר בחו"ל, כי לא יהיה להם קיום המצוה בכל אופן. [12] [13]

ה. הסיבות שכמה מהאחרונים התנגדו לעלייה, ודיון בשיטתם

א. אי אפשר לדבר על מצות ישוב ארץ ישראל, בלי לדבר אודות דבריו הקדושים של הרבי דסטמאר, הרב יואל טייטלבוים. הוא מתחיל בסוגיא המפורסמת של הג' שבועות. איתא בכתובות (קיא.) שהיה ג' שבועות שנשבעו. ראשון, בנ"י נשבעו "שלא יעלו בחומה" (ז"א שלא יעלו כל ישראל ביחד להכנס לארץ ישראל). שנית, בנ"י נשבעו "שלא ימרדו באומות העולם." שלשית, "שהשביע הקב"ה את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי." על פי גמ' זו, הרבי דסטמאר אומר שאסור לנו להקים מדינה יהודית בארץ ישראל, ועברנו על השבועה לגמרי. הוא מוסיף ואומר (ס' ויואל משה, מאמר שלוש שבועות, אות י"ד) שיש הבטחה מהקב"ה שתמיד (עד ביאת משיח) יהיו יהודים בגלות, וזה הבטחה שאנחנו צריכים לקיים. היהודים בגלות הם המצילים ומגינים על תושבי ארץ ישראל. [14] אמנם יש מצוה של ישוב הארץ, אבל אין פירושה שצריכים כולנו לעלות שמה. וז"ל (שם אות כ"ג), וזה ודאי שצריך שיהיו בארץ ישראל עובדי ה' בטהרה במקום הקודש, ולדעת הרמב"ם ז"ל [שצטטנו לעיל] הוא הכרח בשביל קידוש החודש והמועדים ... וצריך להתאמץ בכל אופן ואופן להחזיק את תושבי הארץ בגשמינות וברוחניות בכל מה דאפשר, בפרט עכשיו שההכרח להצילם מזרם המינות, ר"ל, וכמה יגיעות מוטל עלינו עבור החזקת תושבי הארץ כנודע, גם אנכי בעניי טרחתי הרבה בזה. אבל האומרים שכל ישראל מכל מקומות מושבותיהם יסעו לא"י, כל אלו מדברים בפה מלא נגד כל דברי חכז"ל ... והוא באמת הפלא ופלא

האיך ירהבו עוז בנפשם אף קצת שומרי תורה ומצות לדבר דבר נגד דברים המבוארים כ"כ בפירוש בהרבה מקומות ... גם יש בזה העברה על השבועה שלא יעלו בחומה ... ואינם מאמינים בגזירתו של הקב"ה ובהשגחתו יתברך שמו, וכדי להטעות את הבריות נתנו לזה שם חיבת הארץ שלא כדת, וה' ירחם. הרבי דסטמאר מרחיק לכת וסובר שאסור בהחלט להיות קשור ושייך להמדינה. אסור להצביע בבחירות (שם ס' קמ"א) כי נחשב שיתוף לעבודה זרה, ואסור לקבל שום דבר מהמשלה, כי המדינה הוקמה על אדני טומאה ועבירה. במאמר מאוחר (על הגאולה ועל התמורה, אות פ"ח ואילך, שנכתב לאחר מלחמת ששת הימים), הוא אוסר ביקור לכותל המערבי ולשאר מקומות הקדושים. סברתו מכמה פנים. אם נלך שמה, החיילים (שאינם מאמינים) יחזיקו טובה לעצמם, ויגידו שכחם ועוצם דם עשו להם את החיל הזה. ועוד, הם נהנים מרוב העם שמבקרים שם, ואסור לתת להם הנאה כזו. וגם הוא מוסיף שכמה פעמים, נהפך מקום קדוש זה למקום פריצות ותערובת אנשים ונשים, וראוי להתרחק ממנה. אין שום מקור, אומר הרבי, שיש מצוה ללכת לכותל, ובכן אין עבירה לא ללכת שמה. [15]

רובא דרובא מהאחרונים חלקו על שיטת הרבי מסטמאר. המדינה לא הוקמה ע"י העברת ג' שבועות (ע"י מעמר הרב שלמה אבינר נועם חלק כ' "בירורים בענין שלא יעלו בחומה"), בגלל כמה סיבות. ראשון, כמה אחרונים (שם בשם ר' צבי יהודה קוק, פנ"י שם, ועוד) למדו הגמ' של ג' שבועות כאגדה, ולא כהלכה, והראיה שהגמרא לא הובאה להלכה ע"י הרא"ש, הרמב"ם, או השלחן ערוך.

שנית, ר' מאיר שמחה במכתבו המפורסם [16] אומר שאפילו אם נגיד שזאת הגמרא הלכתית, עדיין לא היה מצב של ביטול השבועות, וז"ל,

אמנם כעת הסבה ההשגחה אשר באספת הממלכות הנאורות בסאן רעמא (מקום שמשם יצאה הצהרת באלפאר), ניתן צו אשר ארץ ישראל תהיה לעם ישראל, וכיון שסר פחד השבועות וברשיון המלכים, קמה מצות ישוב ארץ ישראל ששקולה כנגד כל מצוות שבתורה - למקומה. ומצוה על כל איש לסייע בכל יכולתו לקיים מצוה זו....

המשך חכמה סוברת שאחרי הצהרת באלפאר, כשאומות העולם נתנו רשות ליהודים להקים מדינה בארץ ישראל, אין עוד נקרא 'עלייה בחומה'. הם נתנו רשות, ובכן בטל תוקף השבועות. [17] גישה שלשית במפרשים מבוססת על הלכה בשולחן ערוך (יו"ד רלו:ו), וז"ל, שנים שנשבעו לעשות דבר אחד ועבר אחד מהם על השבועה, השני פטור ואינו צריך התרה, עכ"ל. לפי"ז אם נניח שכל השבועות בגמרא מהווים מקשה אחת, אפשר לומר שכמו שהגויים עברו על שבועתם (שהם שעבדו אותנו יותר מדאי בכל משך השנים), כן אנחנו יכולים לעבור על שבועתנו ונעלה לארץ בחומה. [18] עוד נקודה, שאפילו אם נניח שהיה מצב של העברת השבועות, אבל זה לא מכריע שעדיין אסור להתעסק עם דברים ששייכים למדינה. כותב הסטייפלר, הגרי"י קניבסקי (קריינא דאגרתא ס' ר"ה), וז"ל, עיקר טענת האדמו"ר הרה"ק מסטמאר שליט"א מחמת ג' שבועות אינו מובן לענ"ד, בודאי בתחילה היה שלא כדון, אבל עכשיו שאין שלטון אחר לכאורה ליכא איסור מצד הג' שבועות ... ובודאי לענ"ד צריכין לחזק את אגודת ישראל ככל האפשרי כי לפי מצבינו כעת הפרוע ר"ל כ"כ, האגודה היא כתריס לצעירים החרדים שלא להסחב ח"ו לדרכים אחרים....

לפי הסטייפלר, היה איסור להקים המדינה. אבל עכשיו שיש מדינה, צריכים וחיובים להטפל בה ככל דאפשר, להשפיע רוח התורה ככל שידינו מגיעים (וכן ע"י בס' בעקבי הצאן, עמ' רט"ז).

ב. המנחת אלעזר (שם) ג"כ הכריז נגד המדינה, אבל הוא ביסס שיטתו על בעיות אחרות. הוא התנגד לא רק למדינת ישראל, אבל ג"כ לשוב ארץ ישראל בכלל בזה"ז. [וע"ע שם בענין פלטרין של מלך (ד"ה והנה נבוא)] המצב הרוחני בארץ ישראל היום כ"כ גרוע ומסוכן שכמעט אסור לנו ללכת שמה, שמא ניפול ברשת של האפיקורסים. הציונות, הוא אומר, היא הגורמת שהגאולה לא באה, ואנחנו צריכים לסלק עצמינו לגמרי מכל מה שהוא פעלה.

ר' יששכר שלמה טייכטל (אם הבנים שמחה עמ' קנ"ח-ק"ס) תמה על שיטת הגאון הזה. רק בגלל שרשעים עושים איזה מצוה או דבר טוב איננו קובע שאנחנו צריכים לברוח מאותו מצוה או דבר טוב. וז"ל, מנא לן זה שעדיף לסלק ידנו מהם לגמרי ושלא לערב כוחינו ורוחינו בפעולתיהם, שיהיה עכ"פ קצת רוח התורה ורוח הקדשה במעשה הבנין כפי שכוונתנו מגיע להשפיע עליהם. ואולי, ע"י ההשתתפות של היראים, יעלה בידם בעזרת השם לפעול שיהיה לגמרי עפ"י רוח התורה ... ועתה מה תקנו בזה החרדים במה שמשכו ידם מהמפעל הקדוש הזה, הרי לא היה עדיף אז להשתתף עם הבונים, יהיו מה שיהיו ... ואז היה לתואר הארץ

תואר אחר לגמרי, תואר של קדושה ורוח טהרה? כי כבר ידוע שאור קטן דוחה חושך של חדר גדול. על כן איני מבין כלל סברתו של הגאון הקדוש הנ"ל.

(ע"ש שבסס דבריו על דברי החת"ס, ותלמידיו רבינו המהר"ם שי"ק.)

ר' טייכטל מציע שצריכים אנו דוקא להתקשר ולהשתייך להקמת הארץ וסביבותיה, כדי להשפיע רוח התורה על אלו שלא חונכו בדרך שלנו. זה הדרך היחידה שההגיון מחייבת, לנסות בכל רוחותינו לשנות את תואר הארץ לתואר של קדושה וטהרה.

הרב עובדיה יוסף [תורה שבעל פה (שנת תשכ"ט, עמ' מ"ב)] מוסיף שבזה"ז, ברוך השם, ארץ ישראל איננה ריקה מן תורה מכל וכל, כמו שצייר הבעל מנחת אלעזר. במקום זה, א"י נהפכה כבר ל"מרכז עצום של התורה הקדושה, הן בכמות הן באיכות." אז אפילו אם נקבל סברת הגאון לברוח מן הסכנה, היום א"ל שלהיפך, צריכים לעלות כדי לקבל שפע התורה שנמצאת שם [וע"ש שהוא קובל על היהדות בארצות הברית, איך שכ"כ הרבה מאב"י מתבוללים עם הנכרים, ר"ל].

ג. סברא שלשית שנמצאת באחרונים למה אנחנו צריכים להשאר בגלות היא סברא של עונש. גלות באה בתורת עונש, ומי אנחנו להגיד שהעונש כבר נגמר, והזמן הגיע לחזור למצב הקדום. אולי העונש עדיין קיים, וצריכים אנו לקבל אותו באהבה.

בניגוד לשיטה זאת, מו"ר הר"צ שכטר נתן ג' תשובות:

א. אנחנו מאמינים שחולי ג"כ עונש במקצת, אבל עדיין יש לנו מצוה ללכת לרופא להתרפאות. כמו"כ איננו חייבים להישאר במצב של עונש. [עי' רמב"ן (בחוקתי כו:יא), אב"ע (תהלים לב:י), וכל המקורות בס' נשמת אברהם (ריש הלכות רופא)].

ב. המהרי"ל דיסקין (משפטים ד"ה ורצע) מפרש למה אנחנו מרצעים אוזן העבד עברי רק לאחר שש שנים? אם זה עונש על מעשה הגניבה (כמו שרש"י מסביר לדעה א'), היה לנו לרצע תיכף בשעה שמכרוהו ב"ד לסימן שגנב, ולמה מחכים? התשובה היא שבשעת המכירה, היה די לו בעונש המכירה שמוכרים אותו להשתעבד. אבל עכשיו אחרי כלות שנות השעבוד, והוא עדיין אומר 'אהבתי את אדוני' וניחא ליה להיות עבד, גלי דעתיה שהעונש הראשון של המכירה לא היה עונש בעיניו. הוא אהב את העונש שלו. מזה הסיבה אנחנו צריכים לתת לו עוד עונש, כי הוא לא הבין את המסר של העונש הראשון.

מסביר מו"ר הר' שכטר שאפילו אם נניח שגלות היא באמת עונש, אבל עכשיו, יש לנו אפשרות לעזוב את הגלות ולחזור לארץ. במקום זה, אנחנו אומרים "אהבתי את אדוני", שאוהבים את הגלות, וגלינו דעתינו שאין זה עונש בעינינו. ור"ל הקב"ה רואה את זה, ויצטרך לתת לנו עוד עונש, ח"ו.

ג. הגמרא (מכות י.) אומרת שתלמיד שגלה, מגלין רבו עמו. תלמיד שהרג בשוגג, והוצרך ללכת לעיר מקלט, ב"ד שולחים אותו הרבי שלו. "וחי, עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא." כמה זמן הרבי צריך להישאר בגלות? לכאורה עד מות הכהן הגדול, עד סוף זמן העונש. ברם אם בזמן ההוא, התלמיד יחליט שהוא אוהב את ערי הלויים ורוצה להישאר שם, הרבי אינו חייב להישאר אתו.

כ"כ, הגמרא (מגילה כט.) אומרת ש"שכינתא בגלותא", השכינה כביכול הולכת לגלות עם עם ישראל. אומר מו"ר ר' שכטר, השכינה כמו הרבי של עם ישראל. בסוף הגלות, כשאנחנו יכולים לחזור הביתה, אם מחליטים להישאר בגלות, הרבי אינו משועבד לנו ויכול לעזוב. אם השכינה תחזור לא"י, איך אפשר להישאר בגלות בלי הרבי, ר"ל.

מתוך ג' תשובות הללו, אפשר לומר שאפילו אם הגלות היא עונש, זה לא מחייב אותנו להישאר בגלות.

ו. סיכום ודברי תקווה

ראינו שיטת הרמב"ן שיש מצוה בזה"ז לדור בארץ ישראל, וגם הרמב"ם, אף שלא מנה אותו במנין התרי"ג, ואף שהמגילת אסתר מבין שבאמת לדעתו אין מצוה בזה"ז, רובא דרובא מהמפרשים אמרו שהוא מסכים שיש מצוה בזה"ז. אח"כ ראינו כמה גישות ביחס להשמטת הרמב"ם ממנין המצוות. אחרי זה, עברנו להצדקת גדולי ראשונים ואחרונים איך יכולים לגור בגלות, ואם יש מצוה לעלות לארץ ישראל. ולבסוף, דברנו על השיטות

שהתנגדו נגד המדינה בפרט, ונגד הישוב בכלל.

כותב הגרי"ד סולוביצ'יק (חמש דרשות, עמ' 42-52 בהצעת דבריו אודות הצטרפותו למזרחי), וז"ל, לא נולדתי בבית ציוני. אבות הורי, בית אבא שלי, רבותי וחברי היו רחוקים מהמזרחי ... אמנם בביתי מילאה ארץ ישראל תפקיד גדול. ר' חיים היה הראשון שניתח באורח הלכתי, הגדיר וניסח ברמת מחשבה גבוהה את המושגים קדושת הארץ, קדושת מחיצות, קידשה לשעתא וקידשה לעתיד לבוא, ביאת כולכם, כל יושביה, יש קנין לנכרי, וכן הלאה. המונחים יוצגו לא רק מושגים, מחשבה מופשטת וחידוש פורמלי, אלא רגשות עמוקי-שרשים, אהבה, געגועים וחזון. ארץ ישראל, קדושת בתי ערי חומה, קדושת ירושלים, היו שירי ערש שלי, בהם הרדימו אותי. ר' חיים היה אולי החובב-ציון ביותר, שחי בדור ההוא. תמיד השתעשע ברעיון, כי לאחר שישא את ילדיו, ימסור את הרבנות לאחד מבניו ובעצמו ישתקע בארץ ישראל, יקנה פרדס ויקיים מצוות התלויות בארץ....

יהי רצון שכשם שזכינו ללמוד ולהעמיק בדברי התורה בענין ישוב ארץ ישראל, כן נזכה לעלות שם בפועל, עם ביאת גואל צדק במהרה בימינו אמן.

[1.1] שיטת הרמב"ן כאן משתלב יפה עם שיטת הרמב"ן בספר ויקרא (יח:כה) [2כך בראת כד:ג; כו:ה; ועוד] שיש השגחה מיוחדת לארץ ישראל. מוסיף (שם) שכל עשיית המצות, ואפילו מצוות התלויות בגוף, אין קיומן בחו"ל בשלמות. "אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחו"ל, היו מצויינין במצות שכשתחזרו לא יהיו עליכם חדשים" (בשם המדרש). וע"ע שם, וגם ע' דברים (יא:יח) ופירושו רש"י והגר"א שם (הובא בס' פנינים משלחן הגר"א). וע' בהמשך שיטת האבני נזר ביחס לשיטת הרמב"ן. ובענין שיטת רמב"ן ע"ע משך חכמה (ריש פ' ראה) ובהפלאה (כתובות ק:).

[2.2] יש דיון באחרונים אם צריך כונה לשמה לקיים דין זה של כפייה. ע' שו"ת האלף לך שלמה (אב"ע ס' ק"כ), וגם ע' פנ"י (כתובות קיא). לגבי כל הדר בא"י שרוי בלא עון.

[3.3] יש עוד דיון באחרונים איזה מצוה דוחה איסור שבות, כיבוש או ישיבה. ע' שו"ת ריב"ש (ס' ק"א וס' שפ"ז) ושו"ת תשב"ץ (ס' כ"א), ודברי מו"ר הגר"צ שכטר (חוברת Society Contemporary and of Journal Halacha, ח"ח עמ' ל"ב).

[4.4] דברי אם בנים שמחה (עמ' קנ"ב-קנ"ג). וע"ש עוד על הדיוק בלשון הרמב"ם (בהמשך שם), אלו הנחנו דרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל, חלילה לא-ל מעשות זאת כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל ולא יהיה שם ב"ד ולא יהיה בחו"ל ב"ד שנסמך בארץ, הנה חשבונינו זה לא יועילנו כלום בשום פנים ... כמו שבארנו כי מציון תצא תורה.

בעל אם הבנים שמחה מדייק שהיה לרמב"ם להשיט כל מילים שסימנו, אבל הרמב"ם בדוקא כתב זה בתור תגובה אוטומטית להזכרת הרעיון של אבדון היהודים מארץ ישראל, חס ושלום, והבן.

[5.5] ואע"ג שהרמב"ם פסק (מלכים יב:ב) שאין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכות בלבד, "היינו התנהגות אח"כ, אבל מ"מ מודה דביאת משיח צדקיננו וישיבתו על כסא מלכותו לא יהיה בבחינת קטנות חס ושלוה כמו שהיה מקודם בבית א' ובפרט בבית שני..." (דברי הבעל מנחת אלעזר).

[6.6] האבנ"ז (שם ס' ו') מעיר שהרמב"ן כאן ג"כ לשיטתו, כי הוא חלק על הרמב"ם גם אצל בנין ביהמ"ק ובנין ארון וכפורת וסובר שהם ב' מצות נפרדות, וגם כאן אצל ישוב א"י ו'החרם תחרימם'.

[7.7] וע"ע בס' בעקבי הצאן (עמ' רט"ו) שיש עוד הלכות התלויות על הקמת ממשלת היהודים בארץ ישראל, כמו קריעה על ערי יהודה בחורבנו. לפי המגן אברהם (תקסא:א), נחשב 'בבנינה' כשיהודים מושלים עליהם. וע"ע בשו"ת מנחת שלמה (סוף ס' ע"ג) שסובר "שכל זמן שיש כנסיות של נכרים וקברי עכו"ם ואין אנו יכולים למעקר פולחנא נוכראה, עדיין היא בחרבנה", ושם איירי בקריעה על ירושלים.

[8.8] וע' עוד בסידור בית יעקב לר' יעקב עמדין (סולם בית אל, עמ' י"ג) על הצורך להתפלל כנגד ארץ ישראל, ירושלים, ובית המקדש, שכל ההלכה הזאת היא בדיעבד, כי לכתחילה חייב ללכת לארץ ישראל ממש, ואין הצדקה להישאר בחו"ל. וע"ש דברים חריפים.

[9.9] לא נדבר כאן על דעה האחרת בתוס' שם (שאיכא סכנת דרכים), כי קשה להגדיר מתי יש סכנה שפוטרת ומתי אין מספיק סכנה לפטור. נסתפק במראה מקום אחד בענין זה - מאמר ר' אהרן סולוביצ'יק זצ"ל (תורה

שבעל פה תש"ל), שציינו לעיל (אות ג).

[10] ע' מהרי"ט (שם) שמרחיק לכת ואומר שיש טעות סופר בתוס', והראיה היא שהמהר"ם ורא"ש לא הביאו דבריו, "ומי לנו בקי בדברי התוס' ממהר"ם והרא"ש ז"ל."

[11] ונראה דדברי תה"ד שייכים היום כמו שהיו שייכים לפני חמש מאות שנה. וע"ע מאמר מו"ר גר"צ שכטר (שם, הע' 3) שהובא שם דעת הרב ר' אברהם שפירא שליט"א שסובר שאם יש אנשים חשובים שיכולים להשפיע על כלל ישראל יותר כשהם נשארים בחו"ל, אז מותרים ואולי אפילו חייבים הם להישאר בחו"ל, עכ"ד. וגם אני שמעתי מא' מחסידי חב"ד שהרבי מלויבאוויטש נתן משל כשהוא נשאל למה הוא נשאר בחו"ל. בכל חלקי הצבא, המפקד הולך הראשון - ראשון על הרגל, ראשון באוירון, ראשון במלחמה. יש מצב אחד שמפקד הולך אחרון - על הספינה, כשהספינה נפגעה, וכולם מנסים להינצל את עצמם, המפקד מחכה עד שכולם אחרים הגיעו למצב בטוח, ורק אז הוא יעזוב את הספינה. והנמשל הרבי בגלות, ושד"ב.

[12] שמעתי מכמה גדולי זמנינו ששיטת האבני נזר אינו שייך בזה"ז, כי כולם שגרים בא"י היום תורמים לכלכלת ארץ ישראל באופן אוטומטי. האבנ"ז איירי רק באופן שלא יהיה שום קשר בין האדם ובין הארץ חוץ מהמצאותו שם.

[13] הבעל מנחת אלעזר (שם ד"ה ומ"ש) לא מאמין שדברים אלו יצאו מפי האבנ"ז.

[14] הוא מבסס דבריו על דברי הרמב"ן, אבל פירושו של הרבי מתנגד לגמרי להרבה מקורות אחרים שתושבי א"י מגינים על תושבי חו"ל, ואכמ"ל. ובס' ויואל משה (שם אות י"ט) מצטט מדרשים שאפילו בימות המשיח, בני"י נרתעים לחזור לא"י, בגלל השבועות, ע"ש.

[15] ע"ש על הדמיון לשבתי צבי, וגם על השמועה הרעה (בעיניו) שיש אנשים שרוצים לחפור חפירות מתחת לכותל. ע"ש (אות פח, צג, צה, ק); הוא גם מוסיף (אות קז) שיותר טוב לא ללכת למקומות הקדושים האחרים ג"כ (מערת המכפלה, קבר רחל, וכו').

[16] הובא בס' "ר' מאיר שמחה הכהן" של רב רבינר (עמ' קס"ג-קס"ה), וע"ע אביר הרועים (ח"א אות כ"א-כ"ג) בשם האדמו"ר מסוכצ'וב, וס' חפץ חיים לר"ש גריינמן (עמ' ק"א), וס' אגרות ר' קוק (ג:שטז).

[17] היואל משה (שם אות י"א) דחה אפשרות זו. תוקף השבועות קיים אפילו אם אומה"ע נותנים לנו רשות, וע"ש סברתו.

[18] ע' הגדת מעשה ידי יוצר לר"ש קלוגר שמפרש שכמו שהגויים עברו על שבועתם, כמו כן כל השבועות בטלים ומבוטלים. הוא דן שמה במיוחד על שבועת אחרת הנמצאת בגמ' כתובות (שם) שלא יחדקו את הקץ. וכן ע' דברי הר' כשר בתקופה (עמ' קע"ו, עמ' תק"ע), וש"ת נצר מטעי (ס' י' אות ה'), ולעומתם, דברי ויואל משה (שם אות ע"ה, 'בשם האפיקורסים').